खुला विद्यालयले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा पारेको प्रभाव

त्रिभूवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय द्वारा सञ्चलित

स्नातकोत्तर तह द्वित्तीय वर्षको Ed. ५९८ को आंशिक

आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ति

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

गणेश कुमार पौड्याल

त्रि.वि. र.नं. : ४९८१–८१

परीक्षा सि.नं. : २०४००२३

क्याम्पस रोल्नं. : ११२

शैक्षिक सत्र : २०६५–२०६६

श्री कनकाई बहुमुखि क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुरूङ्गा, झापा

कार्तिक, २०६८

प्राक्कथन

त्रिभूवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गत दोश्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नका लागि यो शोध पत्र तयार गरिएको हो । “खुला विद्यालयको स्थापनाले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा पारेको प्रभाव” शिर्षक भित्र रहेर यो अनुसन्धान कार्य गरिएको छ । पाँच खण्डमा तयार पारिएको यो शोधकार्यको पहिलो खण्डमा परिचय, दोश्रो खण्डमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाकाको अध्ययन, तेश्रो खण्डमा अध्ययन विधि, चौथो खण्डमा तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या र पाँचौं खण्डमा प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू राखिएको छ ।

प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा प्रस्तावना देखि शोधकार्य सम्म पुरा गर्नको लागि निरन्तर सम्पर्कमा रही महत्वपूर्ण निर्देशन, सल्लाह, सुझाव एबम् मार्ग निर्देश गर्नुहुने मेरा परमादरणीय गुरू शोध निर्देशक श्री मोहन प्रसाद ओली प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यस शोधकार्यको तयारीका क्रममा गत वर्ष सञ्चालित अभिमुखीकरण कार्यक्रमका प्रशिक्षक द्वय प्रा. डा. श्री वाशुदेव काफ्ले तथा सह प्राध्यापक श्री हेमराज ढकाल, श्री कनकाई वहुमूखी क्याम्पस, सुरूङ्गाका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग प्रमूख श्रीमति आशा शर्मा सिवाकोटी प्रति मार्ग दर्शक सुझाव तथा निर्देशन प्रदान गर्नु भएकोमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । तथ्याङ्क संकलनको क्रममा जाँदा विद्यालयका प्रधानाध्यापकज्यूहरू, शिक्षक स्टाफ, विद्यार्थी, कर्मचारी तथा जिल्ला शिक्षा कर्यालयका वि.नि. ले आावश्यक दस्तावेज तथा जानकारी उपलव्ध गराई दिनु भई यस प्रतिवेदनको तयारीमा सहयोग गर्नु भएकोमा उहाहरू धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ । शुद्धाशुद्धी र भाषा सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने श्री डिल्लीरमण पौडेल, कम्प्युटर टाईप सेटिङ्गमा सहयोग गर्नुहुने श्री तिलक बहादुर कार्की तथा यस सामग्रीको तयारीमा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने महानुभावहरू समेत धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ ।

प्रस्तुत प्रतिवेदनको सामान्यीकरणको दायरा खुला विद्यालय सम्म मात्र सीमित भएता पनि यो सामग्री तयार पार्न उपयोग गरिएको विधि भने अन्य क्षेत्रका लागि र यस भन्दा पछिल्ला पिंडीका लागि सन्दर्भ सामग्री बन्न सक्दछ । यो झापा जिल्लामा सञ्चालित २ वटा विद्यालयको पेरीफेरीमा रहेर तयार पारिएको सामग्री हो । उक्त विद्यालयहरूले प्रस्तुत सामग्रीमा प्रस्तुत सुझावहरूलाई कार्यान्वयन गर्दा वा यिनै विद्यालयहरूको परिवेश मिल्दा अन्य

विद्यालहरूयले पनि सुझाव कार्यान्वयन गर्दा खुला विद्यालयको प्रभावकारिता बढ्न गई सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा थोरै भए पनि सहयोगी भूमिका खेल्न सकेमा आफ्नो मेहनत सफल भएको ठान्ने छु । यो एउटा विद्यार्थीले तयार पारेको सामग्री भएकोले यसमा प्रसस्त कमजोरी तथा सुधारापेक्षि कुराहरू हुन सक्दछन । तसर्थ यसलाई अझ परिष्कृत बनाउन महत्वपूर्ण सुझावको अपेक्षा गर्दछु ।

गणेश कुमार पौड्याल
एम. एड. दोश्रो वर्ष
श्री कनकाई बहुमूखी क्याम्पस, सुरूङ्गा झापा

शोध सार

"खुला विद्यालयले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा पारेको प्रभाव" विषयको प्रस्तुत शोधपत्रको मूख्य उद्धेश्य खुला विद्यालयले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा पारेको प्रभावको विश्लेषणगर्नु रहेको छ । यसका ४ वटा सहायक उद्धेश्यहरूमा पहिलो खुला विद्यालय शिक्षा कार्यक्रमको वर्तमान अवस्थाको पहिचान गर्नु, दोश्रो खुला विद्यालयको स्थापनाले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमको लक्ष्य पुरा गर्न पारेको प्रभाव लेखाजोखा गर्नु, तेश्रो खुला विद्यालय कार्यक्रममा देखिएका समस्याको विश्लेषण गर्नु तथा चौथो खुला विद्यालय कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय प्रस्तुत गर्नु रहेको थियो । उल्लेखित उद्धेश्यहरू पुरा गर्नका लागि ४ वटा अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु राखी अध्ययन गरिएको थियो ।

मूलतः गुणात्मक अध्ययन विधिलाई आधार मानी प्राथमिक र द्वित्तीय दुवै स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । उद्धेश्यपूर्ण नमूना छनोटका आधारमा प्र.अ.२, सहजकर्ता, वि.नि १. र चिट्ठा पद्धति प्रयोग गरी प्रत्येक विद्यालयबाट ५ छात्रा र ५ छात्र गरी २०, संग भेटघाट र सम्पर्क गरी प्रश्नावली, शोधकर्ताले रुजुसूची तथा तथ्याङ्क संकलन फारम प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकता अनुसार तालिकामा राख्ने, प्रतिशतमा व्यक्त गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको थियो ।

हाल सम्म पनि खुला विद्यालयलाई ऐन नियम अन्तर्गत ल्याइएको पाइएन । राज्यले सीमित विद्यार्थीका लागि कोटा निर्धारण गरेता पनि प्रत्येक वर्ष विद्यार्थी संख्यामा बृद्धि भएको पाइयो । खुला विद्यालयमा दलित, गरीव, पिछडिएको तथा अन्य सबै समुदायबाट भर्ना हुन आएको पाइयो । सहजकर्ता शिक्षकहरू योग्यता पुगेका र अधिकांश तालिम प्राप्त रहेको पाइयो । औपचारिक शिक्षाको कक्षा ८ र १० को लागि तोकिएको पाठ्यक्रम नै रहेको पाइयो । सम्पर्क कक्षामा विद्यार्थीले नबुझेका र नजानेका कुराहरूमा अन्तरक्रिया हुने गरेको पाइयो । आन्तरिक र बाह्य दुबै मूल्याङ्कन हुने गरेको पाइयो । विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी सन्तोष जनक रहेको पाइयो ।

खुला विद्यालयका सरोकारबालाहरूबाट विद्यार्थीहरूलाई औपचारिक शिक्षा सरह छात्रबृत्ति, शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउनु पर्दछ । निरीक्षण अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाई

सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमको पुरक बन्ने थियो भन्ने सुझाव प्राप्त भयो । एक पटक औपचारिक शिक्षा प्रवेश गरी विद्यालय परित्याग गरेकाहरू खुला विद्यालयमा आउने भएकाले शै.स. २०६७ मा विद्यालय परित्याग गरी बसेका मध्ये १.६३% माध्यमिक तहमा र ४.०५% निम्न माध्यमिक तहमा भर्ना हुन आएको पाइयो । झापा जिल्लामा शै.स. २०६७ मा ६.११% माध्यमिक तहमा र २.५% निम्न माध्यमिक तहमा भर्ना हुन आएको पाइयो । यसरी खुला विद्यालयले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमलाई भर्ना बृद्धिबाट सकारात्मक प्रभाव पारेको पाइयो ।

विद्यालयको नियमित समयमा विद्यालय जान नसक्नेहरूका लागि शिक्षा प्राप्त गर्न खुला विद्यालयको छुट्टै पाठ्यक्रम, लगानिमा बृद्धि, अनुगमन र निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली , सम्पर्क कक्षामा नियमित उपस्थित हुन विद्यार्थीलाई आर्थिक सहयोग, शिक्षाशास्त्रमा स्नातक उत्तीर्ण शिक्षकको व्यवस्था, विद्यार्थी कोटा र सम्पर्क कक्षाको समयमा बृद्धि, खुला विद्यालयलाई ऐन नियम मार्फत सञ्चालन गर्न सुझावहरू दिइएको छ ।

विषय सूची

		पृष्ठ
शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र		i
स्वीकृति पत्र		ii
प्राक्कथन		iii
शोधसार		v
विषय सूची		vii
संक्षिप्त शव्दावली		x
तालिका सूची		xi
चित्र सूची		xii

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२	समस्याको कथन	८
१.३	अध्ययनको औचित्य	१०
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	१२
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	१२
१.६	अध्ययनको परिसीमा	१२

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१४
२.२	सैद्धान्तिक खाका	१८
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१९

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा २२

३.२ जनसंख्या र नमूना २२

३.२.१ जनसंख्या २२

३.२.२ नमूनाको आकार २२

३.२.३ नमूना छनोट विधि २३

३.३ अनुसन्धानका साधन २३

३.३.१ प्रश्नावली र रूजुसूची २३

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू २३

३.४.१ तथ्याङ्कका प्राथमिक स्रोतहरू २४

३.४.२ तथ्याङ्कका द्वित्तीय स्रोतहरू २४

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रकृया २४

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि २४

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ खुला विद्यालयको विद्यार्थी भर्नाको वर्तमान अवस्था २५

४.१.१ विद्यार्थी भर्ना प्रकृया २५

४.१.२ विद्यार्थी भर्ना विवरण २६

४.१.३ जातजाति अनुसार विद्यार्थी भर्ना विवरण २९

४.२ खुला विद्यालयले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा पारेको प्रभाव ३३

४.३ खुला विद्यालय शिक्षा कार्यक्रमको वर्तमान अवस्था ३६

४.४ शैक्षिक र प्रशासनिक कार्य सञ्चालन ३७

४.४.१ सम्पर्क कक्षाको समय निर्धारण ३७

४.४.२ परीक्षा र मूल्याङ्कन ३८

४.५ विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी विवरण ३९
४.५.१ श्रेणी अनुसार सिकाइ उपलब्धी विवरण ४३
४.५.२ जातजाति अनुसार सिकाइ उपलब्धी विवरण ४६
४.६ सिकाइ उपलब्धीको तुलनात्मक अध्ययन ४९
४.७ शिक्षक विवरण ५२
४.८ खुला विद्यालय सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू ५३
४.९ खुला विद्यालय शिक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु ५६

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ५९
५.२ निष्कर्ष ६१
५.३ सुझावहरू ६३
५.३.१ नीति निर्माता तह ६३
५.३.२ जि.शि.का. तह ६४
५.३.३ स्रोतकेन्द्रको तह ६४
५.३.४ विद्यालय तह ६५
५.३.५ अनुसन्धानकर्ता तह ६५
सन्दर्भ ग्रन्थ ६६
अनुसूचीहरू ६७–८८

संक्षिप्त शव्दावली

उ.मा.वि	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एस.एल.सी.	माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
देवी	देवी माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.	निम्न माध्यमिक
शै.स./शै.सत्र	शैक्षिक सत्र
हि.उ.मा.वि.	हिमालय उच्च माध्यमिक विद्यालय
हिमालय	हिमालय उच्च माध्यमिक विद्यालय
EFA	Education For All

तालिका सूची

		पृष्ठ
तालिका १ :	खुला शिक्षाको महत्व	१६
तालिका २ :	विद्यार्थी भर्ना विवरण	२६
तालिका ३ :	जातजाति अनुसार विद्यार्थी भर्ना विवरण	३०
तालिका ४ :	औपचारिक शिक्षाको शैक्षिक क्षति	३३
तालिका ५ :	झापा जिल्लामा औपचारिक शिक्षाको शैक्षिक क्षति	३७
तालिका ६ :	खुला विद्यालय सञ्चालनको वर्तमान अवस्था	३६
तालिका ७ :	सम्पर्क कक्षाको समय निर्धारण	३७
तालिका ८ :	परीक्षा र मूल्याङ्कन	३८
तालिका ९ :	विद्यार्थीको सिकाइ उपलव्धी विवरण	४०
तालिका १०:	श्रेणी अनुसार सिकाइ उपलव्धी विवरण	४३
तालिका ११:	जातजाति अनुसार सिकाइ उपलव्धी विवरण	४६
तालिका १२:	सिकाइ उपलव्धीको तुलनात्मक अध्ययन	४९
तालिका १३:	शिक्षक विवरण	५२
तालिका १४:	खुला विद्यालय सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू	५४
तालिका १५:	खुला विद्यालय सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरूको विवरण	५५
तालिका १६:	सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रममा खुला विद्यालयको भूमिका	५७

चित्र सूची

		पृष्ठ
चित्र १ :	विद्यार्थी भर्ना	२७
चित्र २ :	जातजाति अनुसार विद्यार्थी भर्ना	३१
चित्र ३ :	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी	४१
चित्र ४ :	श्रेणी अनुसार सिकाइ उपलब्धी	४४
चित्र ५ :	जातजाति अनुसार सिकाइ उपलब्धी	४७
चित्र ६ :	सिकाइ उपलब्धीको तुलनात्मक अध्ययन	५०
चित्र ७ :	खुला विद्यालय सञ्चालनमा देखिएका समस्याहरू	५१